

Mensen kijken:

Je weet niet wat je ziet!

In recente Nederlandstalige literatuur spelen mens en ruimte een belangrijke rol. Dimitri Verhulst geeft in zijn boek 'De helaasheid der dingen' een indringend beeld van een locale subcultuur die op allerlei manieren in aanraking komt met een bemoeizuchtige buitenwereld. Met behulp van dit boek laat Henk de Haan in dit essay zien dat als we iets willen weten 'over mensen' we vaak uit romans meer inspiratie kunnen putten dan uit de wetenschappelijke of professionele literatuur. Identiteit is een centraal begrip in de relatie tussen mens en ruimte. Mensen geven ruimte identiteit, maar zij ontlenen hun identiteit ook aan hun omgeving.

Henk de Haan

Universitair Hoofddocent bij de
Leerstoelgroep Sociaal-Ruimtelijke Analyse
van Wageningen Universiteit
henk.dehaan@wur.nl

Naar elkaar kijken

Het recent verschenen boek *Exurbia* gaat over het wonen van ex-stedelingen op het platteland. Of liever gezegd: over wat deskundigen daarover zeggen. Want over wat oude en nieuwe plattelandsbewoners hiervan vinden, horen we helemaal niets. Harry den Hartog, samensteller van de bundel, schrijft: "*Exurbia – Wonen buiten de stad* stelt niet alleen de vraag in hoeverre het wenselijk is dat het Nederlandse platteland verder zal veranderen ... Het gaat tevens in op de nieuwe positie die ontwerpers, beleidsmakers, stedenbouwkundigen, architecten en ontwikkelaars innemen ... en op de vraag hoe deze verschillende actoren de onweerlegbare exurbane woonwens kunnen aangrijpen om op een constructieve manier het platteland ... opnieuw vorm te geven." Wie iets wil weten over mens en ruimte komt er in dit boek bekaaid af. Des te meer komen we te weten over wat deskundigen, beleidsmakers en publicisten denken.

Sinds de plannen om in Nederland bepaalde gebieden de status van Nationaal Landschap te geven, heeft een enorm circus van deskundigen, adviseurs en procesbegeleiders zich gestort op het identiteitsvraagstuk. Het is algemeen bekend dat de identiteit van een regio of landschap een politieke constructie is, bedoeld om de gebiedsontwikkeling vanuit specifieke ordeningsprincipes te sturen. De identiteit is als het ware het draaiboek, dat onder regie van de provincie door een bont gezelschap van ambtenaren, wetenschappers en professionals ten tonele wordt gebracht. De beoogde identiteit ligt daarbij niet meer in de lokale koppeling van mens, landschap en leefwereld, maar in een aan stedelingen en ondernemers te vermarkten 'merk'. Landschappelijke pretenties moeten immers niet alleen ecologisch, maar ook economisch verantwoord zijn.

Identiteitsontwikkeling = branding. Nog een voorbeeld. Wat in Nederland gebouwd wordt, is ontworpen door

architecten, goedgevonden door de overheid en het planningssysteem, gefinancierd met particuliere of publieke gelden en in gebruik bij de bevolking. Bedrijventerreinen, woonwijken en winkelcentra rollen van de lopende band of worden aan een grondige beurt onderworpen.

Als we architectuurcritici mogen geloven is niemand tevreden met het resultaat. Nederland verrommelt, slijt dicht, is smakeloos en saai. Niets deugt, en het is allemaal de schuld van het systeem. Op zich is dit allemaal prima, maar waar zijn de gebruikers? Wat vinden die honderdduizenden werknemers van bedrijventerreinen van hun werkomgeving? Inmiddels wonen miljoenen mensen in nieuwbouwcomplexen. Bevalt het daar? Hoe is het leven? Waarom gaan mensen zo graag naar perifere woonboulevards en pret-centra? Niet omdat het zo lelijk is. "Winkelen wordt nog eentoniger", luidt een recente krantenkop. Het monotone straatbeeld wordt veroorzaakt door de opkomst van standaard winkelformules. De detailhandel weet wel waarom: klanten houden niet van verrassingen. "Dit is wat de consument wil". Met een populistisch standpunt schieten we natuurlijk ook niet veel op, maar het

Het nieuwe wonen op het platteland
Foto uit boek *Exurbia*

Villa op het Vlaamse platteland

lijkt alsof de problematiek die in ruimtelijke ordening en ontwerp aan de orde wordt gesteld steeds meer gericht is op: het oplossen van interne systeemproblemen (hoe stuur ik?); esthetiek (wat is mooi?); systematiek en orde (past dit hier?); en financiering (wie betaalt?). Over smaak valt niet te twisten, het geld geeft uiteindelijk de doorslag, en het sturingsprobleem blijft bij een andere beleidsagenda voortbestaan. Hierom putten deskundigen zich steeds meer uit in het maken van utopieën, creatieve sprongen, innovaties, nieuwe netwerken en communicatiestrategieën. Vanuit een sociaal-wetenschappelijk standpunt bezien is het jammer dat we hierdoor zo weinig weten over de alledaagse relatie tussen mens en ruimte en wat mensen nu werkelijk belangrijk vinden.

Inwijkelingen

In zijn roman *De belaaheid der dingen* vertelt Dimitri Verhulst het verhaal van zijn jeugd in het Vlaamse dorp Reetveer-

degem. Toen de redactie van TOPOS mij vroeg een essay te schrijven 'over mensen' dacht ik onmiddellijk aan een aantal passages uit dit boek.

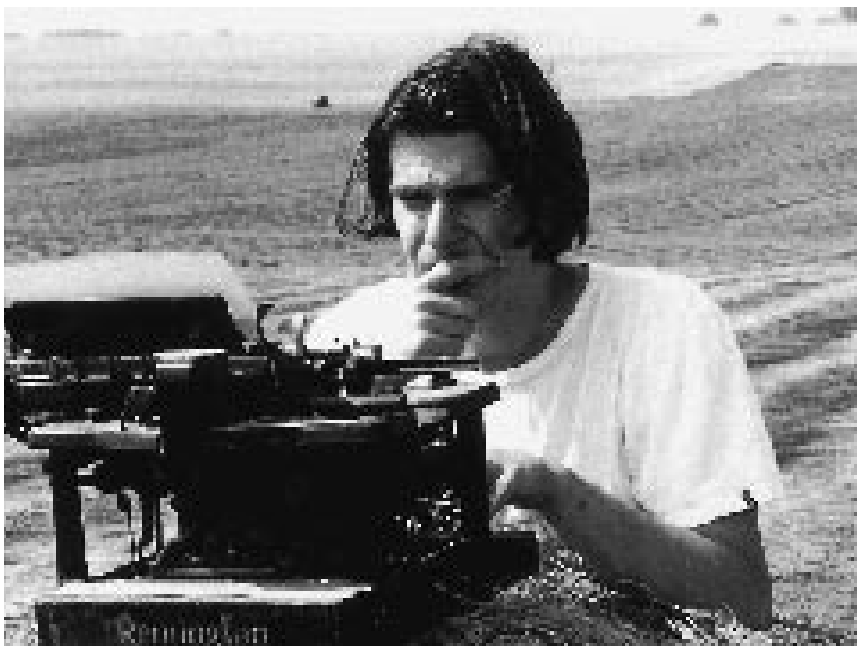
Ik dacht aan het verhaal over Palmier, Franky en de professor in de volkskunde. Allemaal verhalen over dorpelingen die zich verzetten tegen bemoeienis van buitenstaanders met hun leven.

Op een vervallen boerderij woont een oude, zieke vrouw. Zij heet Palmier. Niemand bekommert zich om haar. "Palmier keek niet meer naar haar beesten om, zoals ze ook naar zichzelf niet meer omkeek. ... Alles aan haar gedragingen verried dat zij wilde sterven. Het sprak voor zich dat wij daar begrip voor hadden.

Maar Palmier mocht niet sterven, dat was de lastigheid. Haar gronden zouden in de greep vallen van harde makelaars die haar hele goed zouden verkavelen en deze gronden zouden aanbieden op de markt van smakeloze villa's.

Wij hadden de praalzucht al gemerkt van de inwijkelingen, die de voorlaatste gronden van de Kerkveldweg al hadden opgekocht: ze plaatsten protserige brievenbussen met stenen cherubijntjes in hun voortuin, en gaven hun bakstenen bunkers namen die ze vervolgens in gietijzer goten en aan de gevel hing. Als wij wensen dat niet alles hier zou worden bedolven onder het beton, dan moesten wij er alles aan doen om Palmier in leven te houden ... " Palmier mocht niet sterven, en om haar leven zo lang mogelijk te rekken, besloot Dimitri haar een aantal maal per week te verblijden met een bezoekje en nam van huis zelfgemaakte hutspot mee.

Waarom is Dimitri zo fel tegen die bakstenen bunkers? Uit latere passages in het boek blijkt dat het niets te maken heeft met protserigheid en kitsch, of de inpassing in het landschap. Het visuele wordt veeleer gezien als expressie van een ongewenste identiteit.

Dimitri Verhulst

Voorkant "De helaasheid der dingen"

De objecten representeren een ontkenning en afwijzing van de locale morele orde; het zijn symbolen van afwijzing. Lokale bewoners associëren objecten met actoren, met hun houding en gedrag, met hun sociale betekenis. Dit werd mij duidelijk uit een latere episode uit het boek.

Franky, een vriend van Dimitri en bewoner van een nabijgelegen villa, mocht op een gegeven moment van zijn ouders niet meer met Dimitri spelen. De familie Verhulst wordt door de villabewoners beschouwd als een bende asociale zuiperds, waarmee het zoontje beter niet in contact kan komen. Dimitri vindt zich hier enorm over op. In eerste instantie beschrijft hij de uiterlijkheden van de nieuwkomers: "Al deze symmetrische huizen hadden een haag waarachter ze hun levens voor ons zo veel mogelijk verborgen hielden en die ze 's zomers friseerden in hun hang naar orde. In hun tuinen van gemillimeterd gazon pronkten ze met gemetselde barbecues. Enkele hadden een vijvertje met goudvissen en een fonteintje; een vijvertje dat overigens was afgespannen

met draad uit angst dat hun kinderen erin zouden vallen en zouden verzuipen. 's Zaterdags gingen de eigenaars van al deze weelde met een tuinslang hun wagen te lijf of demonstreerden ze het geluid van hun grasmaaiers."

Zijn afkeuring richt zich op de houding van bewoners: "Het waren ontwortelde families, ergens geboren en nergens getogen. Met Reetveerdegem hadden zij geen enkele binding, zij wensten overigens ook geen enkele binding hiermee te krijgen. Dat zij hier kwamen wonen had uitsluitend te maken met de nog betaalbare beschikbare grond. De grond die in de steden schaarser en duurder was geworden. Zij hebben zich geen enkele maal aan ons voorgesteld als zijnde onze nieuwe burens, bezochten onze feesten noch onze kroegen, namen nergens aan deel. Je zag hen bedenkelijk naar ons kijken wanneer wij geheel traditioneel bezopen wederkeerden van een kaatswedstrijd, of angstig naar binnen hollen wanneer wij onze overspelige vrouwen in het kruis traptten of een deel van het meubilair op de straatstenen keilden."

Eenzijds heeft Verhulst met ze te doen: het zijn ontheemde, ontwortelde mensen. Dat zij zich echter in een isolement terugtrekken, en niets met de dorpsbewoners te maken willen hebben, vindt hij ronduit verwerpelijk.

Maar het meest storend is dat deze nieuwelingen zich ergeren aan het gedrag van de dorpelingen. Buitenstaanders, die zich op geen enkele wijze mengen met de bevolking behoren zich niet te bemoeien met hoe mensen zich gedragen. Wie zich onttrekt aan het sociale leven, behoort geen moreel oordeel te hebben over het gedrag van anderen. Het begrip morele ruimte is in dit verband verhelderend. In iedere ruimtelijke setting bestaan er onder mensen opvattingen over het toelaatbare. Naarmate er meer overeenstemming bestaat over die gedragsnormen, kunnen we spreken van morele toe-eigening of domeinvorming, wat meestal leidt tot een scherp onderscheid tussen in- en outsiders (zie hierover het prachtige boek *Verortete Normen* van Martin Klamt). Landschappelijke veranderingen kunnen heel goed op visuele gronden worden toegejuicht of verworpen. Voor locale

bewoners is het landschap echter een verzameling van symbolen, verbonden met actoren, praktijken en betekenissen. Het landschap heeft in die zin geen identiteit: het is een manier waarop sociale identiteiten worden geuit en leesbaar zijn. Zolang die sociale identiteiten een begrepen en geaccepteerde locale positie hebben, is er voor bewoners geen sprake van verstoring. Wanneer de drijvende actoren van buiten de locale leefwereld komen, verliest het landschap haar endogene karakter; het wordt een nationaal landschap.

Dronkemansliederen

Een opvallend verschijnsel van de laatste tien-vijftien jaar is de opleving van regionalisme, het zoeken naar authenticiteit en geborgenheid. Retro-architectuur en de verheerlijking van het platteland zijn daarvan voorbeelden.

Tegelijkertijd gaat er echter veel verloren. Mensen spreken steeds minder in dialect, locale folklore raakt in onbruik, dorpen leiden een kwijnend bestaan. De herontdekking van tradities is een belangrijk aspect van de 'identiteitsindustrie'. Streekproducten, cultuurhistorische bezienswaardigheden en andere identiteitsdragers worden naar voren geschoven als de nieuwe dragers van een verbrede plattelandseconomie. De heemkunde bloeit als nooit tevoren. Werden volkskundigen in het verleden nog beschouwd als een idioot volk, nu spelen zij een prominente rol in de ontwikkeling van de streekidentiteit. Deze vermarkting van tradities komt op een gemakkelijke wijze aan de orde in het boek van Dimitri Verhulst.

Op een avond wordt Dimitri gebeld door zijn oom. Hij is dan allang weg uit het dorp en een bekende schrijver. Zijn oom is benaderd door een professor in de volkskunde, die een project over dronkemansliederen heeft opgestart. Per streek is hij bezig met een inventarisatie. Dimitri vindt dit een perverse gedachte, en weigert zijn medewerking. "Zaten er soms professoren in de volkskunde bij

ons aan tafel vroeger? Kwamen ze van onze drek eten met hun blote handen? Lieten ze met ons hun broek zakken aan de biljarttafel van het café als de muziek en de dronkenschap daarom vroegen? Waren ze bereid om een handje toe te steken als we in onze cultureel verantwoordte volkscafés op iemand zijn bakkes moesten slaan, hadden ze het lef om een glazen asbak in iemand zijn smoel te flikkeren? Is er ooit één zo'n geleerde geweest die met ons die liedjes zou hebben meegezongen louter en alleen voor het plezier ervan, en niet met het oog op een expositie of wat dan ook?"

Het bezwaar van Verhulst is tweeledig. Enerzijds ergert hij zich mateloos aan de musealisering van volkscultuur. Hij noemt het "het gemakkelijke voer om een zelfverklaarde artistieke bourgeoisie te vermaken". Het voelt voor hem als een onteigening door mensen, die op zoek naar authenticiteit inspiratie opdoen bij het volk.

Anderzijds betreft zijn bezwaar ook het bevroren van tradities en daarmee de ontkenning van het feit dat ze in het alledaagse leven voortdurend aan verandering onderhevig zijn: "Wat mij betreft mochten die dronkemansliederen gerust deel uitmaken van het cultureel patrimonium, kon mij het schelen. Maar dat het dan een levend patrimonium mocht zijn, waar de liedjes kwamen en gingen, zich verbasterden, opgingen in andere liedjes met andere teksten, ver weg van een definitieve registratie ..."

Slot

Mensen kijken is een mooie bezigheid. In de praktijk van de Nederlandse ruimtelijke ordening en ontwerp betekent dit echter dat we vooral naar elkaar kijken in talloze programmacommissies, innovatienetwerken en initiatiefgroepen. 'Gewone mensen' zijn alleen interessant als ze bouwstenen aandragen voor een op het verleden gebaseerde, nieuwe regionale identiteit. Of als draagvlak voor

ontwikkelingen die in mooie glossy websites en brochures worden voorgespiegeld. Hoe mensen in de praktijk zich steeds weer nestelen in veranderende omgevingen; hoe zij deze omgevingen steeds weer van nieuwe betekenissen voorzien; en hoe zij nieuwe betekenissen ervaren, past niet in het idee van de maakbare, gestuurde samenleving.

Literatuur

- Henk de Haan (1996) De betekenis van traditie op het platteland. *Sociologische Gids* 96
Harry den Hartog (2006) *Exurbia. Wonen buiten de stad*. Rotterdam: Episode Publishers.
Martin Klamt (2007) *Verortete Normen. Öffentlichen Räumen, Normen, Kontrolle und Verhalten*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
Gerard Rooijakkers (2007) *Identiteitsfabriek Nederland. Makelaars van eigenheid*. Amsterdam: Arbeiderspers.
Dimitri Verhulst (2006) *De helaasheid der dingen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.

Summary

This essay starts with some critical remarks on contemporary approaches to socio-spatial developments in the Netherlands. It is argued that debates on new rural dwellings, landscape identity and esthetics do not sufficiently take into account ordinary everyday experiences and practices. In order to illustrate the importance of local interactions between people and space, some examples are drawn from Dimitri Verhulst's novel *De helaasheid der dingen*. It appears that new villas, built by urban newcomers, are mainly perceived as signs of new social identities and practices. Furthermore, this novel makes a strong plea against the decontextualization of local traditions. In conclusion, the essay argues for the importance of studying local perceptions and practices, to counterbalance the professional appropriation of esthetics and identities.